

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ  
УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ МИСТЕЦТВА

*На правах рукопису*

ЮРЧИШИН Оксана Володимирівна



**ТВОРЧИСТЬ ГРАВЕРА ІЛЛІ.**

**17.00.05. – Образотворче мистецтво**

**АВТОРЕФЕРАТ**

**дисертації на здобуття наукового ступеня  
кандидата мистецтвознавства**

**Київ 1996**



00757238 (W)

Дисертацією є рукопис...

Роботу виконано в Національному музеї у Львові.

- Науковий керівник - доктор мистецтвознавства, професор  
МІЛЯЄВА Людмила Семенівна
- Офіційні опоненти - доктор мистецтвознавства,  
ФОМЕНКО Валентин Миколайович  
кандидат мистецтвознавства, доцент  
САНОЦЬКА Христина Іванівна
- Провідна організація - Національний художній музей.

Захист відбудеться "24" грудня 1996 року о "14<sup>00</sup>"  
годині на засіданні Спеціалізованої вченої ради К 01.62.01 при  
Українській академії мистецтва (253053, Київ, вул. Смирнова-  
Ласточкина, 20).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотечі Української  
академії мистецтва.

Автореферат розіслано "22" листопада 1996 року.

Вчений секретар  
Спеціалізованої вченої ради  
кандидат мистецтвознавства,  
професор

М. О. КРИВОЛАПОВ

## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ.

Актуальність теми. На тлі здебільшого анонімною спадщини ілюстраторів українських стародруків особливої уваги вартий доробок гравера Іллі-автора величезної кількості підписних та датованих творів, талановитого та працелюбного майстра, основоположника стилю барокко в українському граверстві XVII ст. Високоосвічена людина, сподвижник видатного митрополита-реформатора Петра Могили та його наступників, протягом кількох десятиліть Ілля виконував найвідповідальніші замовлення провідних друкарень України та Румунії.

Постать майстра Іллі та його спадщина є принципово важливими для науки як в історико-культурному, так і в феноменологічному сенсі. Перш за все на матеріалі його біографії (навіть якщо в ній немало гіпотетичного), можна прослідкувати долю однієї з непересічних особистостей українського барокко, людини широким духовним орієнтаціям, носія прогресивних ідей свого часу. У цьому аспекті особливо цікавими є контакти художника з митрополитом Петром Могилою, які можуть бути ілюстрацією цілеспрямованих зусиль української церковної еліти стимулювати ріст культури й освіти серед народу. Реконструйована хронологія творчості Іллі дозволяє зробити важливі висновки щодо духовного ідеалу автора, еволюції його поглядів на життя, його розуміння місця художника і мислителя в тогочасному суспільстві. Графіка Іллі є винятково цінним матеріалом для осмислення механіки оновлення української художньої культури в її напрямній від ренесансу до барокко.

Стан наукового опрацювання теми. Наукові джерела про життя та творчу працю гравера Іллі досить численні, проте, за рідкісним виключенням, не висвітлюють проблему комплексно. Перший каталог творів гравера, упорядкований Д.Ровінським, а

згодом доповнений М.Собко та П.Поповим, побіжні згадки про працьовитого майстра в дослідженнях загального характеру українських та румунських мистецтвознавців, декілька публікацій, присвячених окремим ілюстративним циклам Іллі, не задовольняють потреб дослідників цієї, унікальної в історії українського граверства, постаті.

Першу згадку про гравера "Іллю А" подає "Wiadomość o rytownikach, polakach i cudzoziemcach u nas osiadłych" Я.Павліковського.

Важливим внеском у вивчення творчості Іллі стали праці Д.Ровінського, який описав 376 гравюр майстра до "Лицевої Біблії" (1645–1649), "Печерського Патерика" (1661) та інших видань. Д.Ровінський та рецензент його праць В.Стасов першими відзначили спорідненість "Лицевої Біблії" Іллі та мідеритів відомої "Theatrum Biblicum..." (1650) Клауса Януса Фішера (Піскатора). Згодом В.Свенціцька зазначила імовірніше першоджерело творів Іллі.

Істотно доповнивши каталог Д.Ровінського, М.Собко висловив припущення про існування двох граверів, що працювали під іменем "Ілля": Іллі АНЛК(...) та Іллі С-СКІ(...). Остання гіпотеза видається сумнівною. Скорочення "А", "АНАК", "АНАКЗ-НОЗ..." біля імені гравера на ранніх творах, на нашу думку, походять від своєрідного "топосу скромності" – грецького слова "анаксіос", що в перекладі означає "недостойний". Появу на зламі 1640–1650-х рр. поряд з іменем виконавця літер "С", "СК", "СХ" О.Сідоров обгрунтовував пострігом Іллі у схиму, внаслідок чого логічно відбулась зміна підпису гравера.

У контексті розвитку українського граверства та мистецтва книги XVII ст. найбільш знані ілюстративні цикли Іллі роз-

5  
глядали П. Попов, В. Січинський, А. В'юник, Я. Запаско, Д. Степовик, Г. Логвин, В. Фоменко.

Показовим щодо трактування постаті гравера Іллею румунською мистецтвознавчою наукою є розвідка Др. Морареску, який вважає Іллею румуном за походженням, що дебютував як гравець у Києві в 1630-х рр. Нові матеріали про ілюстроване іллею яське "Учительне Євангеліє" (1643) та панегіричну гравюру на честь родини господаря Василя Лупу (бл. 1643) виявив Фл. Дудаш.

Відсутність повного академічного каталогу творів Іллею спричинила до ряду помилок в дослідженнях, присвячених окремим ілюстративним циклам Іллею.

Поза увагою вчених досі перебували оформлені Іллею лаврські латино- і польськокомвні панегірики 1640-х рр., що збереглися в кількох примірниках у книгозбірнях України, Польщі, Росії, та антимінсні гравюри майстра, рідкісні відбитки яких містить колекція антимінсів Національного музею у Львові.

Означені обставини підтверджують необхідність окремого ґрунтового дослідження творчості майстра Іллею.

Об'єктом дослідження стали стародруки та антимінси, виконані майстром Іллею, що підтверджено документально або допускається гіпотетично на підставі ряду наукових аргументів. Це – книжкові (мистецьке оформлення видань українських друкарень Львівського Ставропігійного братства, приватного видавця Михайла Сльозки, Києво-Печерської лаври та румунської друкарні монастиря Трьох Ієрархів у Яссах) та станкові гравюри Іллею, що збереглися повністю чи частково, до нашого часу.

Предметом дослідження є історія створення майстром Іллею поодиноких естампів та ілюстративних циклів до цілого ряду видань XVII ст., образно-формальна мова графічних зображень,

стилістика, техніко-технологічні особливості збережених пам'яток.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють час від появи першої гравюри майстра Іллі – 1637 р., до найпізніших творів, датованих 1663 р., тобто період могилянських реформ та діяльності наступників видатного київського митрополита. Для з'ясування ролі гравера Іллі в наданні українській графіці нових естетичних вартостей до дослідження залучається матеріал кінця XVI-поч. XVII ст., а також пам'ятки друкарства кінця XVII ст.

Джерельна база. Документальних свідчень про життя та творчість гравера Іллі не збереглося. Головним джерелом відомостей про майстра є його підписні та датовані гравюри, репродуковані в українських та румунських виданнях XVII ст. Для вивчення варіантів відбитків гравюр Іллі опрацьовано стародруки зі збірок бібліотек та музеїв України (Центральної наукової бібліотеки ім. В.Вернадського НАН України, Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаніка НАН України, Національного музею у Львові), Росії (Російської Державної бібліотеки (Москва), Російської Національної бібліотеки (Петербург)), Румунії (Бібліотеки Яського університету), Польщі (Національної бібліотеки (Варшава), Бібліотеки Варшавського університету). В контексті розгляду антимінсних гравюр Іллі досліджено унікальну збірку антимінсів Національного музею у Львові (бл.400 од.зб.). При написанні дисертації використано також публікації та ілюстративний матеріал вітчизняних та зарубіжних видань.

Переважна більшість матеріалів, які стали фактологічною основою дисертації та визначили її наукову проблематику, були зібрані протягом 1983–1995 рр.

Метою роботи є вивчення та аналіз художніх особливостей

мистецької спадщини гравера Іллі, розкриття її естетичних цінностей, стильових ознак, з'ясування місця в історії української і румунської книжкової та станкової гравюри XVII ст. Для досягнення цієї мети поставлені такі конкретні завдання:

- спираючись на каталог творів Іллі Д Ровінського, доповнений М.Собко та П.Поповим, каталоги українських стародруків Т.Каменевої, А.Гусевої та Я.Запаска, Я.Ісаєвича, власні знахідки упорядкувати найповніший на даний час каталог творів Іллі;

- використовуючи підписи та дати гравюр, їх репродукування у виданнях друкарень України та Румунії окреслити життєвий та творчий шлях майстра Іллі, виявити нові, невідомі досі факти його біографії;

- простежити характер опанування майстром традицій українського мистецтва попередніх епох, вироблення ним нових образно-стилевих ідей, їх поєднання з вибіркоким творчим використанням доробку західноєвропейської гравюри XVI-XVII ст.;

- провести формально-мистецькі студії основних ілюстративних серій гравера;

- розкрити значення творчості Іллі для подальшого розвитку української та румунської гравюри XVII-XVIII ст.

Методологічна основа і методичні принципи. Методологічною основою роботи є історико-мистецтвознавчий підхід до інтерпретації предмета дослідження. Спадщина гравера Іллі розглядається з феноменологічної точки зору, в підсилення чого застосовується комплексний метод розгляду конкретного матеріалу. Значні прогалини в документальних відомостях про майстра зумовили застосування методу реконструкції як біографії Іллі, так і хронології його творчості. Естетичні вартості цілого ряду

праць спонукали застосування формально-аналітичного методу щодо найбільш характерних і цінних пам'яток.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній вперше в українському мистецтвознавстві на підставі першоджерел – найповнішого на даний час академічного каталогу гравюр Іллі (482 од.), розглянуто еволюцію творчості майстра, розширено уявлення про культурно-історичний контекст виникнення та розвитку його мистецької особистості, проаналізовано як добре знані ілюстративні серії, так і ті, що залишилися поза увагою дослідників, введено до наукового обігу ряд невідомих творів Іллі, пов'язаних з малодослідженими сторінками діяльності провідної в Україні друкарні Києво-Печерської лаври. Через призму діяльності одного з найпрацьовитіших українських граверів розглянуто мистецькі контакти української культури могилянської доби та подальших часів.

Науково-практична цінність дослідження. Дисертація впроваджує до наукового обігу значну кількість фактичного матеріалу, пов'язаного з життєвим та творчим шляхом гравера Іллі, що в комплексі з каталогом творів майстра може стати основою для наступних узагальнюючих досліджень різноманітних питань і проблем розвитку української гравюри XVII-XVIII ст.

Апробація дисертації. Основні положення і висновки дисертації представлені у доповідях на вітчизняних і зарубіжних конференціях, а саме – “Федоровские чтения. 1985” (Москва, 1985), “Patrimoniul artistic national. Interpretări și ipostaze inedite” (Ясси, 1994), “2 Гончарівські читання” (Київ, 1995), “Sztuka cerkiewna w Diecezji Przemyskiej” (Ланьцут, 1995), “Історія релігій в Україні” (Львів, 1995), статтях в науковій періодиці.

### Положення, винесені на захист:

1. Гравер Ілля – провідний художник книги в Україні та Румунії середини XVII ст., один з найбільш чільних творців культури раннього українського барокко.

2. Твори Іллі містять у собі естетичну, формально-змістову проблематику перехідної від ренесансу до барокко доби. Вони вказують на широкі зв'язки та взаємовпливи української художньої культури та мистецтва інших народів Європи.

3. Реконструкція життєвого та творчого шляху майстра Іллі має важливе значення для характеристики місця української граверської школи XVII ст. в системі культурних контактів центрально-східноєвропейського регіону.

Структура та об'єм роботи. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, назви яких обумовлені періодизацією творчого шляху гравера Іллі, висновків, академічного каталогу творів Іллі (482 од.) та корпусу фоторепродукційного матеріалу.

### **ЗМІСТ РОБОТИ.**

У вступі обґрунтовується актуальність теми, подаються часові межі та джерельна база дослідження, загальний огляд історіографії питання в українській та румунській мистецтвознавчій науці. Сформульовані мета та завдання роботи, методологічні принципи розкриття теми.

У першому розділі "Львівський період творчості Іллі" охарактеризовано бурхливе мистецьке життя Львова початку XVII ст. та важливу роль в ньому Львівського Ставропігійного братства, при друкарні якого розпочав творчу працю майстер Ілля.

Оскільки від початку 1630-х рр. братські друкарня та школа містились в одній будівлі, висловлено гіпотезу, що Ілля був вихованцем братської школи, де здобув прекрасну освіту: твори

гравера містять розлогі написи церковнослов'янською мовою, відомі також його підписи грецькою мовою та латиною. Можливо, що професійні навички Ілля опанував під началом відомого братського гравера Георгія ієродиякона, окремі твори якого наслідував.

Найранішій відомій тейер датованій гравюрі Іллі – титульній рамці братської “Псалтирі” (1637), попри учнівській невпевненості різця, притаманні риси краших творів Іллі: густе, на зразок гравюри на металі, штрихування зображення, бурхлива бароккова динаміка, напруженість форми, декоративність, використання різноманітних засобів обробки площини гравюри.

Замовлення початківцю – граверові Іллі ілюстрування наступних братських видань: “Анфологіону” (1638) та “Октоїха” (1639), свідчило про виключні якості обдарування Іллі, найперше – виняткову продуктивність, що підтверджують дати виконання гравюр.

Розглянуті в дослідженні численні ілюстрації “Анфологіону” цікаві використанням традиційних іконографічних зразків, легко перекомпонованих та інтерпретованих Іллею відповідно вимог книжкової ілюстрації, і розв’язанням сюжетів, що не мали безпосередніх першоджерел. До числа краших належать декілька гравюр, композиційно пов’язаних з іконами львівських церков: братської Успенської церкви, що знаходиться нині в церкві святих Козьми і Дем’яна с. Великі Грибовичі, та церкви святих Параскев на передмісті Підзамче. Особливої уваги варті заставки “Анфологіону”, як заключний ступінь розвитку заставки українських стародруків: від рослинного декору заставок фєдорівських видань до цілковитого домінування сюжету в творах майстра Іллі.

Одночасно з працею в братській друкарні Ілля виконав відповідальне замовлення приватного видавця Михайла Сльозки – мистецьке оформлення “першого овоча” його друкарні “Апостола” (1639). Підбір зразками для ілюстрування книги київських видань 1620–1630-х рр. обумовили об’єктивні обставини: підтримка Михайла Сльозки київським митрополитом Петром Могилою та конфліктні стосунки обох з Львівським братством.

На підставі гравюр “Апостола” доведено, що відповідальні елементи декору окремих видань Ілля гравірував за підготовчими малюнками “ізообразителів”. Титульній рамці та сторінковій ілюстрації “Євангеліст Лука” поступається малюнок решти гравюр в тексті, вірогідно виконаний безпосередньо Іллею. Зазначено, що як і в “Анфологоні”, розміщення ілюстрацій в тексті “Апостола” підпорядковане чіткому конструктивному задумові. Ошатні, майстерно виконані ілюстрації Іллі насичені дією, розповідні, зображення доповнюють докладні написи – коментарі.

Серед гравюр “Апостола” особливої уваги варте “Хрещення евнуха царя ефіопського апостолом Филипом” (1639) з підписом виконавця: “ИЛІА АНАКЗНОЗ...” (тобто “недостойний”). У дисертації обґрунтовано означений варіант прочитання підпису Іллі, на противагу поширеному в румунському мистецтвознавстві іншому варіантові: “ILIE ANAGNOSTE”, пов’язаному з упередженням, на нашу думку, висновком щодо румунського походження Іллі.

Висловлено припущення, що переїзд Іллі до Києво-Печерської лаври на запрошення митрополита Петра Могили відбувся за сприяння Михайла Сльозки. На підставі датованих творів окреслено часові межі події: липень 1639 – травень 1640 рр. Зазначено, що перше перебування Іллі у Києві було нетривалим.

У другому розділі “Румунський період творчості Іллі” роз-

глянуто працю гравера в друкарні господаря Василе Лупу при монастирі Трьох Ієрархів у Яссах, що залишилась поза увагою мистецтвознавців України.

Відсутність датованих 1641-1642 рр. гравюр Іллі в українських стародруках та поява творів майстра цього часу у виданнях заснованої українцями друкарні монастиря Трьох Ієрархів у Яссах обгрунтовує висновок: у відповідь на прохання молдавського господаря Василе Лупу, волею митрополита Петра Могили, в складі групи майстрів друкарської справи Ілля був відряджений до столиці Молдавського князівства – Ясс.

В роботі висвітлено культурні починання господаря Василе Лупу та "Кир Варлаама, архиепископа та митрополита Сучавського", заходи задля заснування в Яссах школи та друкарні на зразок київських, охарактеризовано діяльність ректора школи та ігумена монастиря Трьох Ієрархів у Яссах, в минулому виховання київської братської школи та ректора київської колегії Стефана-Софронія Почаського, під опікою якого протягом декількох років працював в Яссах майстер Ілля.

Унікальне перше видання яеської друкарні – "Декрет патріарха Парфенія" ("Decretul Patriarhieiîi Partenie") (1642) декорують заставки, що імовірно є творами Іллі.

Докладно проаналізовано другий яеський стародрук – "Учительне Євангеліє" ("Carte de învățătură") (1643), відомий в румунській історіографії як "Казання Варлаама". Зазначено, що зразком книги видавці обрали київське "Учительне Євангеліє" (1637) – один з крашних стародруків могилянської доби, переклад тексту якого на румунську мову здійснив митрополит Варлаам.

Серед гравюр Іллі до яеського "Учительного Євангелія" розглянуто другий варіант титульної рамки та ілюстрації, як

традиційні за тематикою, так і нові, пов'язані з місцевими святими. Іоанном Новим Сучавським та Параскевою-Петкою Епіватською. Останній надано особливої уваги. Велика сторінкова ілюстрація "Свята Параскева Епіватська; зі сценами життя" є близькою аналогією намісній іконі церкви святих Параскев у Львові, фундованої румунськими господарями. Серед клейм гравюри Іллі докладно розглянуто відсутні на іконі сцени перенесення мошей святої із зображенням молдавського господаря, турецького султана та його вояків. Віртуозно награвірована, насичена барокковою динамікою, декоративна ілюстрація "Свята Параскева" належить до числа краших творів Іллі.

У Яссах Ілля виконав також титульну рамку та герб, репродуковані у виданні "Правиле луй Василе Лупу" ("Pravile înrăgătescî") (1646) вже по поверненні майстра в Україну, та велику станкову гравюру панегіричного змісту, присвячену господареві Василе Лупу, домні Катерині та їх синові Стефанові (Стефаніці), що відома в єдиному дефектному примірнику. Її реконструкцію подає Фл. Дудаш. Зазначено, що завдячуючи спадщині майстра Іллі та його соратників, румунська друкована книга XVII ст. набула "українського вигляду".

Архівні джерела дають підстави до припущення, що повернення в Україну на вимогу митрополита Петра Могили чорноризця, друкаря Самуїла Роголя та майстра Іллі відбулось влітку 1643 р.

Третій розділ "Київський період творчості Іллі" характеризує київський культурний осередок могилянської доби, широкі заходи митрополита-реформатора, спрямовані на відродження української культури, освіти, мистецтва: заснування лаврської школи, згодом реорганізованої в славетну Києво-Могилянську колегію, реставрацію київських храмів і т.ін.

3.1. Серед важливих просвітницьких починань Петра Могили було введення в лаврській друкарні польсько- та латиномовного книгодрукування. З ним пов'язано виникнення хронологічно першого, по поверненні в Україну, значного циклу гравюр Іллі до панегірика вихованця Київського колегіуму Пилипа Васильовича Баєвського на честь шлюбу литовського магната Януша Радзівіла та дочки молдавського господаря Василе Лупу Марії (Balewski Philippus Wasilewicz. "Choreae bini solis en lunae... in pup-tiis... Janussii Radivil... et Mariae despotae Moldaviae filiae applaudente Collegio Mohilano Kioviensi") (1645). До наукового обігу введено невідомий досі примірник книги зі збірки Бібліотеки Варшавського університету ( 4. 20. 1. 1 ). Висвітлено політичні передумови виключної уваги видавців до цього видання.

Появу польсько- та латиномовного віршованого і прозового панегірика Пилипа Баєвського обумовив розквіт бароккової поезії в стінах Києво-Могилянської колегії. Стародрук розкішно ілюстрований алегоричними композиціями виконаними за ustalеними канонами, популярної в літературі та мистецтві барокко, емблематики: графічне зображення (pictura, icon, imago) доповнюють девіз (inscriptio, motto) та епіграматичний підпис (subscriptio). Одна з гравюр книги має підпис гравера Іллі, інші безперечно також належать йому. У високих зразках української гравюри доби барокко Ілля артистично відтворив складну алегорико-символічну програму твору, розроблену в гуртку сподвижників Петра Могили. Загальний характер закомпонованих в коло, з багатим рослинним декором обрамлення, алегорико-емблематичних ілюстрацій Іллі близький гравюрі на металі.

Висловлену гіпотезу, що Іллі належить також анонімна

ілюстрація панегірика Baiewski Theodosius Wasilewicz. "Sancti Petri metropolitae Kijoviensis traumaturgi Rossiae... Petrus Mohila... patroni sui iconismus..." (1645), стилістично споріднена з розглянутими вище творами, та ілюстрації кількох інших лаврських латино- та польськомовних панегіриків, що збереглися в поодиноких примірниках.

3.2. Вінцем видавничої діяльності Петра Могили є надрукований за два тижні до смерті владики "Великий Требник" (1646), над мистецьким оформленням якого Ілля працював протягом 1644–1646 рр. У дисертації розглянуто передумови появи видання, єдину цілісну концепцію його розв'язання, проведено формально-мистецькі студії серії гравюр Іллі. Особливої уваги надано титульній рамці "Великого Требника", своєрідному стислому коментареві змісту цілого видання. Розглянуто запозичення Іллею певних мотивів західноєвропейської іконографії вдало поєднаних з доробком українського мистецтва. Віртуозно награвіровані, насичені численними мініатюрними сценами, багато декоровані титульна рамка та ілюстрації "Великого Требника" – вершина творчості Іллі.

3.3. Наступну серію гравюр Ілля розпочинає до української Біблії, задум видання якої, за свідченням архівних першоджерел, плекав Петро Могила. У дисертації висловлено припущення про існування двох частин серії: першої, виконаної, як впливає з датування, ще при житті Петра Могили до видання з текстом Старого Завіту та другої, як і "Апокаліпсис" (1649–1661) Прокопія, створеної на зразок західноєвропейської Blockbuch.

На підставі порівняння "Лицевої Біблії" (1645–1649) та амстердамської "Thesaurus veteris et novi Testamenti..." Гергарда де Йуде (1585) (опрацьовано передрук видання 1590-х рр.

вдови Гергарда де Йюде зі збірки Національного музею у Львові – Сд л – 1999, KB – 25110/1) підтверджено вірність припущення В.Свенціцької щодо означеного альбому естампів, як першоджерела творів Іллі. З архівних джерел відомо, що значну за вартістю латинську Біблію Петро Могила придбав у Польщі в 1632–1633 рр. Зазначено також інші зразки творів Іллі, зокрема естампи біблійного циклу німецького гравера Ганса Зеоальда Бехма (1500–1550), вперше репродуковані в "Altes Testament" (1526).

Виконані в іншій графічній техніці, у чотири рази менші за маньєристичні, переобтяжені деталями нідерландські мідерити XVI ст., гравюри Іллі емоційно виразніші та експресивні. Їх "епічна мова" близька характерові літературного першоджерела. Ілля значно змінив та урізноманітнив композиції західноєвропейських зразків, переробивши їх відповідно до особливостей національної мистецької традиції, відкинув другорядні деталі, зосередивши увагу на головних героях сюжетів, ввів нові сцени та деталі, іноді не типові для українського сакрального мистецтва. Мовою стилю барокко в релігійних за сюжетами творах гравер відтворив світосприйняття людини бурхливого XVII ст.

3.4. Несприятливі для творчої праці роки війни 1648–1654 рр. позначились тривалою перервою в роботі працелюбного гравера Іллі. Загадковий підпис Іллі на ілюстрації "Іоанн Предтеча" (1651): "ИЛІА В КОБЬЩИ" дає підставу до припущення, що гравер на деякий час виїхав з Києва, 1651 р. окупованого та сплюндрованого військом литовського магната Януша Радзивіла, до безпечнішого, укріпленого дерев'яним замком, містечка Кобиші на Чернігівщині, власником якого був кнївський каштелян Адам Кисіль – душеприказчик покровителя Іллі, митрополита Петра Могили, фундатор ряду монастирів, підпорядкованих Києво-

Печерській лаврі.

3.5. Недослідженою досі сторінкою творчості славнозвісного ілюстратора XVII ст. залишались рідкісні антимінси, виконані Іллею на замовлення єпископа Перемиського та Самбірського Антонія Винницького (1650) та архієпископа Чернігівського та Новгород-Сіверського Лазаря Барановича (бл. 1657), примірники яких зберігаються в Національному музеї у Львові (Гд-42, КВ-1477; Гд-40, КВ-1475). На тлі еволюції українських антимінсів XVII ст. у дисертації розглянуто історію виникнення, іконографію творів Іллі (антимінсні гравюри Іллі вирішено за іконографічним типом "Оплакування", що, вірогідно, приходить в українські антимінси під впливом грецьких зразків і домінує від другої половини XVII ст. до сьогодення), проведено мистецтвознавчий аналіз естампів. Описано два варіанти антимінсу Антонія Винницького, що мають відмінності в гравірованому тексті-*"метриці"* та висвітлено причини означеної зміни тексту. До наукового обігу введено незнаний досі підкольорований примірник антимінсу Антонія Винницького (Гд-268, КВ-48024).

Віртуозний за виконанням антимінс Лазаря Барановича, що не має аналогій серед українських антимінсів XVII ст., є блискучим зразком української гравюри раннього барокко.

3.6. Завершенням плідного творчого шляху майстра Іллі стали серії гравюр до *"Печерського Патерика"* (1661) та *"Акафистів"* (1663), виконані протягом 1653-1660 рр. Перше друковане церковнослов'янською мовою видання *"Печерського Патерика"* декороване з виключним багатством. У дослідженні висвітлено еволюцію тексту видатної пам'ятки давньоукраїнської літератури, вплив на конструктивне рішення видання 1661 р. канонів західноєвропейської емблематики, новаторський підхід Іллі та його

імовірного учня Прокопія до ілюстрування книги, що надав їй "характеру альбому для уважного розгляду". На підставі аналізу численних, переважно виконаних на зразок житійних ікон, композицій "Печерського Патерика" проілюстровано утвердження в українській гравюрі стилю барокко. Розглянуто чотири унікальні ілюстрації "Лицевого Печерського Патерика" (1656 ?) (Російська Національна бібліотека (Петербург) – III.8.3.XVI.5.20.), не використані при друці "Печерського Патерика" (1661). Майстерністю виконання ілюстрації "Печерського Патерика" поступаються раннім творам Іллі. Вірогідно з віковим погіршенням зору гравер втратив минулу вправність.

Останній значний цикл ілюстрацій, більше ста мініатюрних гравюр в тексті, Ілля створив до найшатнішого п'ятого лаврського видання "Акафистів" (1663). Навіть при незначних розмірах композицій очевидні огріхи підготовчого малюнку, зображення виконані огрубленим штрихом, що контрастує з делікатним, на зразок гравюри на металі, штрихуванням творів Іллі могилянської доби.

Оскільки після 1663 р. датованих творів Іллі не відомо, висловлено припущення про імовірну смерть гравера близько 1664 р.

Висновки. Виявлений у численних архівних та літературних джерелах фактичний матеріал, його систематизація та осмислення підтверджують наукову актуальність вибору персоналії майстра Іллі для розгляду одного з вершинних періодів в історії українського образотворчого мистецтва. Спадщина гравера Іллі не лише засвідчила еволюційний характер його мистецького шляху, але й дала можливість розширити уявлення про даний час, здійснивши певні уточнення в інтерпретації супутніх культурних

явиш.

Хронологія діяльності Іллі - це доволі складні етапи утвердження видатної особистості, запити якої були співмірними духові політичних і культурних подій в Україні та Румунії XVII ст. Постать майстра Іллі неможливо від'єднати від історичного тла, як і від діяльності видатних особистостей того часу: київського митрополита Петра Могили, сучавського митрополита Варлаама та їх сподвижників Ісайї Трофимовича Козловського, Сильвестра Косова, Софронія Почаського й інших. Тому при розгляді конкретних пам'яток в особі виконавця було важливо бачити не лише віртуоза гравюри, але й мислителя і навіть інтелектуального провідника.

Співставлення відомих на сьогодні праць з доробку майстра, наукова реконструкція структури його творчості уможливили зробити висновки про свого роду феноменальність здобутків Іллі в графічній оздобі української та румунської книги XVII ст.: дотримання в мистецькому оформленні стародрука чіткого конструктивного задуму, новаторське розв'язання усталених іконографічних зразків, як поствізантійських так і західноєвропейського походження, інтерпретованих відповідно до вимог книжкової ілюстрації, введення величезного корпусу вітхозавітних тем та цілого ряду сюжетів, що не зустрічалися в українському мистецтві попередніх епох.

Уже перший, львівський, період творчості майстра засвідчив, що на культурну арену вийшов діяч нового типу, свідомий високої місії художника в суспільстві. На це, зокрема, вказувало те, що Ілля був одним з перших українських граверів XVII ст., хто зазначав авторство своїх праць. Згодом до цієї характеристики долучилися й суто мистецькі аргументи: Ілля швидко

вдосконалював свою майстерність, відчутно еволюціонуючи як інтерпретатор текстів різних церковних видань. У роки становлення майстер Ілля вибрав у себе усю повноту функціонування духовного буття в Україні. Це дозволило йому швидко подолати спокусу до наслідування й виробити свій механізм засвоєння культурних явищ, а відтак критерії творення свого художнього світу. Як підтвердження тому – румунський період творчості Іллі: виконані ним у Яссах праці мали значний вплив на розвиток румунської книжкової гравюри. У новому для нього середовищі художник зумів відстояти естетичний, ідейно-змістовий стрижень свого мистецтва, доповнивши його окремими цінними знахідками образно-структурного та стилістичного характеру.

Піднесення ролі Києва в половині XVII ст. невід'ємне від багатогранної просвітницької та меценатської діяльності славетного Петра Могили, в безпосередньому оточенні якого по поверненні в Україну опинився майстер Ілля. Завдячуючи широким видавничим проектам митрополита, його опіці та підтримці Ілля отримав виняткову можливість втілення свого таланту, реалізації сміливих артистичних задумів. Декілька років напруженої творчої праці в друкарні Києво-Печерської лаври, нетривалий період часу до смерті владики – найвищий злет обдарування Іллі. У цей час виникли твори, що "розпочинають в українському граверстві добу барокко".

Раптова смерть Петра Могили та лихоліття війни 1648–1654 рр. позначились різкою зміною творчої манери майстра. Драматизм, напружена експресія домінують в пізніх гравюрах Іллі, що рівнем професійного виконання не сягають його попередніх робіт. В заключних ілюстративних циклах, вірогідно скерований замовниками, Ілля повертається до більш традиційного

тракування елементів декору книг.

Мистецька спадщина Іллі справила вагомий вплив на подальший розвиток української книжкової та естампної гравюри XVII - XVIII ст., водночас на підставі творів яеського періоду Іллію вважають одним з основоположників румунської книжкової гравюри XVII ст.

Основні положення і висновки дисертації  
викладені в публікаціях :

1. Майстер Ілля // Київ. - 1988. - № 8. - С. 142-143.
2. Гравер Ілля у містечку Кобіші // Українське мистецтвознавство. - Вип. I. - Київ, 1993. - С. 43-48.
3. Майстер Ілля - предтеча народної гравюри на Україні // Другі гончарівські читання. Тези і резюме доповідей. - Київ, 1995. - С. 103-104.
4. Лицева Біблія (1645-1649) гравера Іллі // Історія релігій в Україні. Тези повідомлень Міжнародного V круглого столу. - Львів, 1995. - С. 510-512.
5. Румунський період творчості майстра Іллі // Альманах " 1994. Мистецький науково-популярний ілюстрований щорічник. - Львів, 1995. - С. 153-156.
6. Антимінси гравера Іллі // Родовід. - 1995. - № 12. - С. 20-28.
7. Development of Byzantine iconographic tradition in ukrainian antimensia of the XVII-th century // Byzantium Identity, Image, Influence. XIX International Congress of Byzantine Studies. Abstracts. - Copenhagen. 1996. - № 5344.

Jurchyshyn O.V. The creation of the graver Illya.

Thesis for candidate degree competition. Speciality 07.00.05 – Fine Arts. Ukrainian Academy of Art, Kyiv, 1996.

The life and creation of the well-known Ukrainian graver Illya, the talented and diligent author of numerous works, the illustrator of the editions of the prominent printing-offices of the Ukraine and Rumania of the middle of XVII century, the founder of the baroque style in the Ukrainian engraving. The un-known book-and antimensia-engravings of the master are used in the science. There was composed the academic catalogue of Illya's works (482 p.).

Key words: baroque, woodcut, antimension.

Юрчишин О.В. Творчество гравера Ильи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата искусствоведения по специальности 07.00.05 – Изобразительное искусство. Украинская академия художеств, Киев, 1996.

Реконструирован жизненный и творческий путь известного украинского гравера Ильи – автора многочисленных подписных и датированных произведений, талантливого и трудолюбивого мастера, иллюстратора изданий ведущих типографий Украины и Румынии середины XVII в., основоположника стиля барокко в украинской гравюре. В научный оборот введены неизвестные книжные и антиминые гравюры мастера. Составлен академический каталог произведений Ильи (482 ед.).

Ключові слова: барокко, гравюра, антиминос.

Підписано до друку 18.11.96. Формат 60x84/16. Пелір друк.лї.  
Друк офсети. Умови.друк.арк.1,5. Умови.ферб.відб.1,5.  
Обл.-вид.арк.1,7. Тираж 100. Замовлення 288.

Машинно-офсетна лабораторія Львівського держуніверситету  
Ім. І.Франка. 290602 Львів, вул. Університетська,1.

438319

**AB 36.337**